

Oponentský posudek

Lukáš Bozděch, Změny reprodukčního chování obyvatelstva na počátku demografické revoluce (na příkladu Staňkova), disertační práce, Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2019, 157 stran.

Předkládaná práce Lukáše Bozděcha navazuje na jeho diplomovou práci, v níž se autor věnoval vývoji obyvatelstva Staňkova v 19. století na základě anonymní excerpce z matrik. V disertační práci Lukáš Bozděch použil časově mnohem náročnější metodu rekonstrukce rodin, která mu měla pomoci naplnit jeho záměr, jímž byla především analýza sňatečnosti a manželské plodnosti zvolené lokality. Práce je rozdělena do celkem dvanácti kapitol: v prvních dvou autor definuje cíle své práce a dosavadní výzkum dané problematiky. Dále se zabývá jak obcí Staňkov, tak vybranými aspekty socioekonomického vývoje českých zemích v 19. století. Další dvě části jsou věnovány popisu zkoumaných pramenů a použité metodologie. Stěžejní část práce představují kapitola sedmá nazvaná Formování a zánik manželských svazků, kapitola osmá: Manželská plodnost a stručnější kapitola devátá, jež nese název Úmrtnost. V posledních třech částech autor shrnuje nejdůležitější závěry a podává seznam použitých pramenů a literatury. Struktura práce je zvolená vhodně, i když je otázkou, zda by jiné řazení kapitol nepomohlo čtenáři k lepší orientaci v textu.

Jak již bylo uvedeno výše, Lukáš Bozděch svůj výzkum zaměřil na stejnou lokalitu, které se věnoval již v rámci své diplomové práce. To ovšem neznamená, že by do nynější disertace svoji dřívější práci inkorporoval. Vzhledem k tomu, že se autor rozhodl odstoupit od původně používané agregativní metody a zpracovat matriky s využitím rodinných listů, musel uskutečnit celou pramennou excerpce znovu, ovšem v mnohem širším a náročnějším rozsahu. Lukáš Bozděch tak celkově získal téměř 6500 datových údajů, které mu posloužily k sestavení 899 rodinných listů. Svoji disertační práci navíc obohatil i o další rozměr, jímž se stalo určení sociálně-ekonomické příslušnosti zrekonstruovaných rodin, což rovněž není úplně jednoduchý úkol, zvláště pokud jsou jako jediný pramen využívány matriky. Takový přístup je pak cenný především v kontextu 19. století, neboť při výzkumu demografického chování této doby nebývá zdaleka vždy uplatňován.

Z výše uvedeného vyplývá, že se autor rozhodně nevydal tou nejjednodušší cestou, která by vedla k tomu, že by disertace byla jen trochu rozšířenější verzí diplomové práce. Toto pozitivum však v sobě skrývá zároveň jisté úskalí. Je totiž s podivem, jak málo Lukáš Bozděch svůj předchozí výzkum při psaní disertační práce využil. Přitom nelze zcela automaticky tvrdit, že by metoda rekonstrukce rodin byla hodnotnější technikou, která by mohla plně nahradit provedený agregativní výzkum. Naopak se domnívám, že oba přístupy se ideálně doplňují a že autor mohl své dřívější výsledky využít k porovnání se závěry, k nimž došel při svém novém výzkumu. Určitě by bylo vhodné zamyslet se např. nad rozdíly u sňatkového věku, a to především v kontextu výběru excerpovaných sňatků. S takovým postupem se však v textu práce setkáváme jen výjimečně. Je tomu mj. i proto, že Lukáš Bozděch z nepochopitelných důvodů změnil časově-prostorové třídění dat. Obec Staňkov byla totiž v minulosti specifická tím, že se skládala z dvou původně oddělených lokalit – Staňkova Městyse a Staňkova Vsi. Zatímco v diplomové práci autor prezentuje jednotlivé výsledky pro obě lokality odděleně, v disertaci na tento přístup rezignoval, což je škoda, neboť výsledky dřívějších výzkumů ukázaly na některé významné rozdíly obou částí Staňkova. Další neobratností je zvolení časových úseků, za něž jsou výsledky analýzy dat prezentovány. Zatímco v diplomové práci prováděl Lukáš Bozděch analýzu po desetiletích, případně po čtvrtstoletích, v disertaci je prezentováno více

nestejně dlouhých časových období (některé zahrnují deset let, jiné dvacet, třicet, čtyřicet nebo padesát), což srovnatelnost dat rovněž devaluje. Záhadou, kterou autor nikde neobjasňuje, je, proč se v jeho práci neanalyzuje 100, ale 101 let – jednotlivé časové úseky potom nemohou mít stejnou délku, což je opět problematické.

Lukáš Bozděch je i v dalších případech poměrně skoupý na objasnění svých postupů. Nejpodrobněji osvětluje metodu rekonstrukce rodin, nicméně práci by prospěl lépe propracovaný metodologický úvod, v němž by autor podrobně osvětlil nejen metody, které při své práci používal, ale též své cíle a výzkumné otázky, které nijak blíže nespecifikuje. Tyto výzkumné otázky by pak bylo vhodné zařadit do kontextu odborné literatury, aby bylo zřejmé, jak dalece jsou jednotlivé aspekty zvolené tematiky probádané, a v čem je zpracovaná práce inovativní a přínosná. Autor se poměrně dobře orientuje v česky psané historickodemografické literatuře, a je nutné zdůraznit, že tuto literaturu nejen uvádí, ale též s ní v textu pracuje, když využívá výzkumu jiných badatelů ke srovnání s vlastními závěry. Bohužel však vůbec nepoužívá zahraniční literaturu a deficit v použité odborné literatuře shledávám i v obecně historicky pojatých pasážích. V nich si Lukáš Bozděch vystačil prakticky pouze se sedmáct let starou publikací Jany Macháčové a Jiřího Matějčka, což vede ke zplošťujícímu pohledu, i když je pochopitelné, že určitému zjednodušení se autor, který není historikem, nemohl vyhnout.

Absence širšího sociálně-historického kontextu se projevuje i v částech, v nichž se Lukáš Bozděch věnuje přímo Staňkovu. Vzhledem k tomu, že výsledky své analýzy posuzuje v souvislosti se sociálním postavením rekonstruovaných rodin, bylo by vhodné zařadit do textu kapitulu, která by se zaměřila na sociální strukturu obyvatel Staňkova. Autor totiž zvolil jako kritérium pro excerpci matričních dat skutečnost, že ženich měl uvedeno jako místo bydliště Staňkov. Takový přístup není sice pro historickodemografické studie typický, je však legitimní, i když při něm, jak autor sám správně uvádí, může dojít k určité deformaci zpracovávaného vzorku, do něhož se usedlé (majetné) rodiny dostanou v mnohem větší míře, než by odpovídalo jejich podílu na místním obyvatelstvu. Tato skutečnost není sama o sobě na závadu, už proto, že povaha historickodemografických pramenů nikdy neumožňuje rekonstruovat data týkající se obyvatelstva v jejich úplnosti, což platí ve zvýšené míře o 19. století, pro něž jsou typické častější migrace než dříve. Nicméně je třeba mít při interpretaci výsledků toto omezení na paměti. Lukáš Bozděch např. na s. 81-82 na základě klesajícího podílu nevěst pocházejících z rodin hospodářů uvádí, že „možnost ženichů nalézt partnerku pocházející z majetné rodiny se tak snižovala“. Takové tvrzení však nelze stanovit bez znalosti proměny sociální struktury, neboť za výše popsaným jevem může být pouze růst počtu obyvatel, který s sebou nesl zvyšování podílu nemajetného obyvatelstva. Samotné snížení podílu nevěst určité kategorie ještě nemusí nutně znamenat zmenšení „sňatkového trhu“ této sociální skupiny.

Hlavním záměrem práce Lukáše Bozděcha bylo popsat změny reprodukčního chování obyvatelstva Staňkova. Tento cíl autor naplnil, neboť jeho disertační práce přináší celou řadu zajímavých poznatků, které obohacují naše poznání týkající se vývoje obyvatelstva v 19. století. Za nejzdařilejší část práce považuji kapitolu týkající se manželské plodnosti. Její analýza sice neprokázala, že by ve Staňkově před koncem 19. století docházelo k nějakým výrazným změnám v podobě například omezování manželské plodnosti, přesto však autor ukazuje, že se demografické chování lidí v průběhu 19. století i ve Staňkově postupně měnilo. Lukáš Bozděch poměrně přesvědčivě doložil, že tato změna souvisela především s proměňující se sociální strukturou obyvatelstva. Nové možnosti uplatnění s sebou přinášely vznik nových profesí, které autor řadí pod souhrnné označení dělníci mimo zemědělství. Demografické chování příslušníků této skupiny se od jednání „tradičních“ venkovských obyvatel poměrně výrazně lišilo a zároveň ho zpětně ovlivňovalo. Za zajímavý například považuji výsledek, jenž ukázal na výrazný nárůst předmanželských koncepcí, k němuž došlo především v poslední čtvrtině 19. století a na němž

se výrazně podílely právě rodiny dělníků mimo zemědělství, u nichž byla existence předmanželské koncepce autorem zjištěna u téměř poloviny případů.

Rovněž kapitola týkající se sňatečnosti přináší celou řadu zajímavých výsledků, které ukazují, že sociální původ zůstával po celé 19. století významným faktorem, jenž ovlivňoval jak sňatkový věk snoubenců, tak jejich vzájemnou homogennost. Lukáš Bozděch zde uskutečnil poměrně pracnou analýzu, v níž se soustředil nejen na sociální (ekonomické) postavení ženichů v době svatby (případně v době narození jejich prvního dítěte), ale zabýval se i sociální příslušností otců obou snoubenců. Kromě vlastní analýzy sňatkového chování považují za důležité i závěry, které ukazují na výraznou (vesměs sestupnou) sociální mobilitu zkoumaných osob. I v této části se projevila poměrně významná sňatková endogamie dětí dělníků mimo zemědělství. Ke zpracování tabulek týkajících se analýzy sňatkového věku mám však výhrady, které se vztahují k neuvedení případů, v nichž se nepodařilo sociální původ snoubenců určit. Eliminace těchto osob vnáší do zpracování dat určité zkreslení, které je nejvíce patrné na celkovém průměrném sňatkovém věku, jenž by se neměl lišit podle způsobu třídění dat.

Nejméně propracovaná je kapitola vztahující se k úmrtnosti, resp. v tomto případě není úplně vhodně zvolen její název, neboť Lukáš Bozděch se v ní věnoval výhradně úmrtnosti kojenecké. Jde o další doklad přístupu, v němž by bylo záhodno více využít předchozích autorových výzkumů. V diplomové práci totiž Lukáš Bozděch podal velmi zdařilou analýzu úmrtnosti, kdy se věnoval i změnám v příčinách úmrtí. Bez stručného shrnutí těchto výsledků či alespoň odkazu na ně tato kapitola působí na čtenáře, kteří diplomovou práci neznají, nedodělaně. Nicméně i zde prezentované výsledky týkající se kojenecké úmrtnosti považují za velmi zajímavé. Autor například prokázal, že nejvyšší hodnoty kojenecké úmrtnosti měly děti sedláků, tedy nejbohatší vrstvy, což může působit překvapivě, nicméně tento výsledek je v souladu s již dříve provedenými výzkumy jiných lokalit.

Z formálního hlediska je práce zpracována pečlivě, neobsahuje gramatické chyby a je psána srozumitelným a poměrně čtivým jazykem. V citacích se vyskytují jen malé prohřešky, kdy autor z nepochopitelných důvodů Kroniku města Staňkova, která je uložena ve Státním okresním archivu v Domažlicích (tedy nikoli ve Státním oblastním archivu Domažlice) neřadí mezi archivní prameny, ale mezi odbornou literaturu. Při její citaci v textu pak nepoužívá odkaz na název pramene, ale archivu. Je škoda, že autor do své práce nezařadil žádné přílohy, které by pomohly přiblížit sledovanou lokalitu (např. mapu).

Celkově se domnívám, že disertační práce Lukáše Bozděcha představuje důležitý příspěvek k výzkumu reprodukčního chování obyvatelstva v 19. století, takže ji i přes výše uvedené výhrady doporučuji přijmout k obhajobě.

V Praze dne 29. 8. 2019

doc. PhDr. Alice Velková, Ph.D.